

Kisfaludy Károly irodalomszervezői tevékenysége levelek tükrében

Jelige: Himfy

Ez a dolgozat olyan leveleket kíván bevonni a Kisfaludy Károly-kutatásba, melyek eddig elkerülték a szakma figyelmét. A kéziratban maradt szövegek önmagukban persze kevés adatot tartalmaznak egy komplexebb kép felvázolásához, ezért ezeket egyrészt a már megjelent Kisfaludy-levelekkel, másrészt Kazinczy Ferenc monumentális levelezésének kapcsolódó részeivel vetem össze. A kiadatlan levelek közös pontját az *Aurora* adja. Épp ezért e dolgozat Kisfaludy Károly irodalomszervezői munkásságával foglalkozik, arra kíváncsi, megkonstruálható-e ezek segítségével Kisfaludy szerkesztővé válásának, szerkesztői működésének története vagy ennek pillanatképei. Persze e dolgozat nem kívánja elfedni szelektív mivoltát, forráskörének szűkösségét, sem pedig nem célja az irodalomtörténet-írásban olykor felbukkanó spekulatív konstrukció létrehozása.¹

Az irodalom intézményesülésének korszakának elengedhetetlen forrásai a levelezések, elsősorban irodalmárokéi. Nincs is jobb példa erre Kazinczy Ferenc levelezésénél. Ennek a több mint hatezeröt száz darabból álló gyűjteménynek mindmáig nem sikerült kiadni minden darabját, noha 25 vaskos kötet jelent meg belőle. Segítségével élénk tárul a kor irodalmi élete (vagy legalábbis annak jókora része), ezért is elengedhetetlen a felhasználása.² Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy ezek a levelek erőteljes szűrőn keresztül mutatják be a korszak irodalmiságát. Kazinczy számára rendkívül fontos volt az önképe, annak a széphalmi mesternek az imágója, akit a nyilvánosság előtt láttatni szeretett volna, s akit az utókorra hagyományozott.³ Levelei megírását és azok archiválását is befolyásolta ez az önképteremtési gesztus. Ezt mindenképpen figyelembe kell vennünk, ha bevonjuk vizsgálatainkba levelezését, ám ez más szerzők leveleinek feldolgozása és értelmezése kapcsán is tanulságos lehet.

Kazinczy Ferentől, a nagy irodalomszervezőtől 1828-ban a fiatal írók élére álló Kisfaludy Károly vette át a stafétabotot – vagy legalábbis Toldy Ferenc utólagos

¹ Érdekes története irodalmunknak, amelyben Batsányi, Csokonai és Kazinczy egy nő kegyeiért, szerelméért küzd, ugyanakkor nem tekinthetünk el spekulatív és részrehajló mivoltától. Lásd. VARGHA Balázs, *Eurydice, Batsányi, Csokonai, Kazinczy szerelmi viadala* = V. B., *Jelek, Jelképek, jellemek*, Budapest, Magvető Kiadó, 1984, 324-349.

² Kazinczy Ferenc levelezésében több tucatnyi levélben legalább említés szintjén megjelenik Kisfaludy Károly vagy az *Aurora*, igaz pontos statisztikai elemzés erről ezidáig még nem készült, de a dolgozat szerzője éppen dolgozik rajta.

³ Bodrogi Ferenc Máté szerint „lehetetlen rekonstruálni bármiféle kizárólagos önképet Kazinczyról, hisz valósággal *önkép-kollekciója* van.” Ugyanakkor fontosnak tartja, hogy „Kazinczy élete »homlokzat-szerkesztő« eljárások kontinuumaként is értelmezhető, mely az ifjúság éveiben éppoly lényegi, mint az öregkor időszakában; így lesz szabadkőműves Orpheusszá, stílusújító Herkulesse, gazdasági ügyeit intéző derék birtokossá, felflú és gondoskodó édesapává, sztoikus politikai státusfogollyá, vagy épp hallgatólagos beleegyezéssel »Szent Öreggé« hátrahagyott írásaiban.” (BODROGI Ferenc Máté, *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve, Egy önreprezentáció diszkurzív háttere*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 10.)

történetkonstrukciójának köszönhetően ez hagyományozódott ránk.⁴ A történet szerint ekkor új irodalmi vezérré váló Kisfaludy már koránt sem olyan grafomán, mint elődje, Kazinczy Ferenc. A levelezése teljességgel eltörpül a széphalmi mesteré mellett. Ő maga nem is igen archivált, nem próbálta utólag maga narratívába rendezni őket, bizonyára ebben korai halála is közrejátszott. Ugyanakkor német és magyar nyelvű levelezésének jelentős hányada kapcsolódik a korszak irodalmához, azon belül is az *Aurorához*.

Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly változatos és sokoldalú életművük ellenére (utóbbi például nem csak, hogy az irodalom minden műnemében, de még a festészetben is járatos volt⁵) fokozatosan szorulnak ki a kánonból. „Kisfaludy Károly – valljuk be őszintén – irodalmi szemhatárunk peremére szorult.”⁶ Kerényi Ferenc megállapítása immár több mint negyven éves. Szavainak igazát jól mutatja, hogy az általa készített válogatás óta eltelt évtizedek alatt nem készült újabb önálló kiadás Kisfaludy Károly műveiből.⁷

Az életmű igazán csak a huszadik században kezdett leértékelődni. Bár maga Kisfaludy műveiből nem készített összkiadást, volt elég dolga az *Aurora* szerkesztésével vagy épp élete vége felé a *Jelenkor* címen indítandó politikai lap tervezésével.⁸ Toldy Ferenc nem sokkal halálát követően kiadta összegyűjtött műveit, majd még ezt követően öt alkalommal.⁹ Még a századforduló előtt Bánóczi József és Horváth Cyrill, utána pedig Heinrich Gusztáv, Szauder József, Csetri Lajos és Kerényi Ferenc adta ki Kisfaludy műveit.¹⁰ A dolgozat elkészítéséhez a Bánóczi-féle kiadást vettem alapul, ennek hatodik kötete alaposan jegyzetelve tartalmazza a levelezést, bár sajnálatos módon az eredeti helyesírást nem őrzi, szerkesztői javításoktól

⁴ „Kazinczy 1828-as pesti látogatásának fennmaradt dokumentumai ugyanis nem arról árulkodnak, hogy ezt a kétségtelenül megtörtént találkozást a magyar irodalom története szempontjából a résztvevők közül bárki is ennyire jelentőségtelinek tekintette volna.” (SZILÁGYI Márton, *Toldy Ferenc mint középpont, /Orlay Petrich Soma Kazinczy és Kisfaludy találkozását bemutató festményéről/* = szerk. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, *Építész a kőfejtőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, Budapest, rec.iti, 2010, 272.)

⁵ Képzőművészetről és ennek irodalmi kapcsolatáról bővebben: VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, *Kisfaludy Károly, A művészeti romantika kezdetei Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.

⁶ KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 887.

⁷ Ezentúl csak összevontan más szintén kánonból kiszoruló szerzőkkel jelenik meg, egyrészt 1994-ben testvérével, Sándorral együtt közös válogatáskötetben kap helyet műveivel (KISFALUDY Sándor és KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. FENYŐ István, Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.), másrészt *A kérők* kerül bele dráma válogatásokba (pl. KISFALUDY Károly, *Kérők = Liliomfi, három XIX. századi dráma*, kiad. SZAPPANOS Balázs, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2004.)

⁸ „Széchenyi István, aki európai tapasztalatai alapján tisztában volt a hírlapok nyilvánosságformáló szerepével, *Jelenkor* c. hírlapjának és *Társalkodó* c. melléklapjának szerkesztését Kisfaludy Károlyra kívánta bízni.” (KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790-1867)*, Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 58.)

⁹ KISFALUDY Károly *Minden munkái*, kiad. TOLDY Ferenc, Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1831. (továbbá: 1843, 1843-1844, 1859-1860, 1872.)

¹⁰ KISFALUDY Károly *Minden munkái*, kiad. BÁNÓCZI József, Budapest, Franklin-Társulat, 1893. I-VI.; KISFALUDY Károly *Összes művei*, kiad. HORVÁTH Cyrill, Budapest, Magyar Könyvkiadó Intézet, 1899. I-IV.; KISFALUDY Károly *Munkái*, kiad. Heinrich Gusztáv, Budapest, Franklin-Társulat, 1905-1907.; KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. SZAUDER József, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954.; KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. CSETRI Lajos, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

tarkított.¹¹ Azonban koránt sem ebben a kötetben találjuk az összes kiadott levelet, ugyanis 1899 és 1925 között három újabb levelet közöltek az ItK-ban.¹²

Ezt követően viszont elmaradnak a további szövegközlések, annak ellenére, hogy az Országos Széchenyi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia kéziratáraiban újabb levelekre bukkanhat a kutató. Úgy tűnik, ez Kisfaludy Károly művei iránt való érdeklődés hiányának köszönhető.¹³ E dolgozat szerencsés helyzetben van, mivel nem esik feladatkörébe a kánonkérdéssel való részletes foglalkozás, mindössze a Kisfaludy-levelek irodalomtörténeti jelentőségét teszi mérlegre. A dolgozat szempontjából Kisfaludy Károly elsősorban irodalomszervező, aki emellett még szépirodalmi tevékenységet is folytatott.

Belépés az irodalmi nyilvánosságba

Amikor az 1822 évi számmal elindul az *Aurora*, Kisfaludy Károly már országos ismeretségű szerző. Karrierjét némiképp előkészíti az a tény is, hogy bátyja, Sándor, komoly irodalmi pályát futott be, mire ő elkezdett puhatolózni az irodalom iránt. Mint tudjuk, mindketten voltak katonák, mindketten harcoltak a franciák ellen, csak míg Sándor leszerelvén sikeresen házasságot kötött és letelepedett, addig Károlynak dugába dőltek ilyen irányú tervei.

Kisfaludy Károly szinte gyerek még, mikor katonának áll, önéletrajzi levelében írja, hogy 14 éves korától katonáskodott, egészen addig, míg 21 éves korában szakított a hadsereggel egy leány szerelméért.¹⁴ Mindez már pár évvel azután volt, hogy a vesztes háborút követően Kisfaludyék állomáshelyét áttették Pestre.¹⁵ „Kedves Trézsi, hidd el, nem

¹¹ A levelek egy jegyzetében ő maga hoz pár példát arra, mit javított: „Magyar leveleiben is közönségesek ezek: tövéses, tagadhattyá, sénlés, erántom, teszétasz, helett, rendölés, kényszerét stb. – itt is, majd kivétel nélkül, a mai irodalmi nyelvhasználatot és helyesírást követtem.” (KISFALUDY 1893, 466.) Mindez jól mutatja, hogy mily nagy szükség lenne egy kritikai kiadásra.

¹² Kisfaludy Károly levele Szeder Fábíánhoz, kiad. RÉCSEY Viktor, ItK, 1899, 473.; Saphir levele Kisfaludy Károlyhoz, kiad. ESZTEGÁR László, ItK, 1901, 378.; Kisfaludy Károly levele Markovits Mihályhoz, kiad. VERŐ Leó, ItK, 1925, 130.

¹³ Természetesen ez nem azt jelenti, hogy senki sem foglalkozott Kisfaludy Károssal. Imre László jó másfél évtizeddel ezelőtt bemutatta, miként tekinthetünk Kisfaludy műveire és fejlődéstörténeti pozíciójára a „posztmodern fordulat” után. Egy tudatos költőt tárt elénk, akinek az életművében egyszerre van jelen a romantika és az antiromantika, ez pedig árnyalja az irodalomalapításáról alkotott korábbi nézeteket. (IMRE László, *A romantikus irodalomalapítás ambivalenciái = Studia Litteraria, Értékek kontextusa és kontextusok értéke a 19. századi irodalmunkban*, szerk. IMRE László, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2000, 7-21.) Azonban ez nem vezetett Kisfaludy újrakanonizálásához, sem a róla szóló tanulmányok új hullámaához.

¹⁴ „Du wirst gehört haben, dass ich meinen Säbel, der mir seit meinem 14-ten bis 21-ten Jahre an meiner Seite geklämpert, zwar nicht als Siegestrophäe, doch in allem Ehren aufgehängt und den Soldatenstand, wobei ich besonders in Friedenszeiten nie recht zu Hause war, verlassen, um in die Dienste – und noch dazu in eheliche – eines hübschen Mädchens zu treten, in das ich leidenschaftlich verliebt war.” (KISFALUDY 1893, 445-446.)

¹⁵ „Endlich ist dieser berühmte Krieg zu Ende, wir verlassen unsere diesmaligen Stationen, und beziehen unsere Friedens-Quartiere – Pesth.” (Kisfaludy Károly Farkas Gábornéhoz, Galambok, 1809. dec. 26. = KISFALUDY 1893, 227.)

vagyok többé szívesen katona, ha uniformisomban járok-kelek (ami mégiscsak legtisztéletreméltóbb a mi állásunkban), ujjal mutogatnak rám: Ni, egy osztrák katona.”¹⁶ – írja elkeseredetten eredetileg német nyelvű levelében.¹⁷ A Kisfaludy Teréznek küldött levelek rengeteg információt tartalmaznak a költő 1820-as évek előtti életszakaszából, ez is mutatja, hogy testvérei közül vele állt a legközelebbi kapcsolatban.¹⁸ Kisfaludy Károly költővé válásáról is a fenti Teréznek szóló levélből értesülünk: „Itt, a világ félreeső zugában, a Bakonyerdő közepében eltemetve, váltam költővé...”¹⁹ Tehát Kisfaludy költői pályafutásának kezdetét a Dunántúl déli részén, Galambok község közelében kell keresnünk.

Kisfaludy Pestre kerülését követően nem vesztegeti az időt, elkezd kapcsolatokat építeni. 1812. december 29.-ről származik a levél, melyben Szemere Pál megemlíti Kazinczynak, hogy nála járt Kisfaludy Károly, s megmutatta neki a verseit.²⁰ Ez az esemény több szempontból is igencsak fontos: Egyrészt Kisfaludy a verseit más előtt is megmutatja, puhatolózik a költői pálya irányában. Másrészt Szemerének mutatja be, aki ekkoriban fontos személye Kazinczy Ferenc pesti híveinek. Berzsényi Dániel híres pesti látogatása során is Szemerével és költőbarátaival találkozott, s ők informálták Kazinczyt Berzsényiről.²¹ Persze Berzsényivel ellentétben Kisfaludy ekkor még nem levelezik Kazinczyval, a széphalmi mester jó, ha pár pillanatot szentel figyelméből az ifjúra. Ugyanakkor Kisfaludy láthatóan tudja, milyen körökbe kell bekerülni ahhoz, hogy ismert literátorrá válják, úgy tűnik, nem bátyja segítségével szeretne előrejutni. Azonban kérdéses, hogy ösztönösen a polgárosodó Pest felé húzott, mely ekkor még koránt sem irodalmi központ, vagy anyagi kényszerűsége miatt nem követhette letelepedett, vidéki literátor bátyja példáját.²² Viselkedése minden esetre nem

¹⁶ „Liebe Theres, glaube mir, ich bin nicht mehr gerne Soldat, wenn ich in Uniform herumgebe (was doch das ehrwürdigste in unserm Stande ist) so zeigt man mit Fingern auf mich: *Dies ist ein österreichischer Soldat.*” Ua. = KISFALUDY 1893, 227-228.

¹⁷ Kerényi Ferenc kiadása alapján közlöm a levélrészlet magyar fordítását. (KISFALUDY 1983, 803-804.):

¹⁸ Érdekességei ezeknek a leveleknek, hogy mindaddig német nyelvűek, míg Károly nem próbál szerencsét Bécsben, ezután ugyanis következetesen magyarul ír. Utolsó német levele 1811. augusztus 1.-én kelt Pesten (KISFALUDY 1893, 234-235.), első magyar nyelvű levele pedig valamikor 1812 elején Bécsben (KISFALUDY 1893, 235-236.)

¹⁹ „Hier in einem Winkel der Erde – mitten im Bakonyer Wald begraben, bin ich ein Poet geworden...” (KISFALUDY 1893, 228.) – A fordítást szintén Kerényi Ferenc kiadása alapján közlöm. (KISFALUDY 1983, 804.)

²⁰ „Himfynek testvér öccse, Felhadnagy Kisfaludy Károly is, nálam mutatta be verseit.” (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, 1812. december 29. = KazLev X, 2363. lev., 212.)

²¹ Vadera Gábor alaposan végigjárja Berzsényi látogatásának és csókkal való beavatásának Szemerétől ismeretes történetét. (VADERNA Gábor, *Egy csók és más semmi, Berzsényi Dániel 1810-es pesti kirándulása, Holmi*, 2004., interneten: <http://www.holmi.org/2004/10/vadera-gabor-egy-csok-es-mas-semmi-berzsényi-daniel-1810-es-pesti-kirandulasa>, utolsó letöltés: 2014. november 23.)

²² A Kisfaludy család birtokai a 18-19. század fordulójára teljesen elaprózódtak, a család komoly problémákkal küzdött az utódok igen szép számának köszönhetően. Kisfaludy Sándor sokat köszönhetett felesége hozományának abban, hogy vagyonát gyarapítani tudta, de ezt ő sem tagadta. (VÖLGYESI Orsolya, *A gazdálkodó költő (Kisfaludy Sándor gazdasági főljegyzései)* = V. O., *Írók, szerepek, stratégiák*, Budapest, Ráció Kiadó, 2010, 177-180.)

teljesen konzekvens, a versei bemutatását követően éveken át távol van, festőnek tanul Bécsben, majd Itáliába megy. Láthatóan maga sem tudta még, mihez kezdjen.

Annak ellenére, hogy távol van, nem feledkeznek meg róla. 1813-ban Szemere összeállítja „*Aurora*” nevű gyűjteményét, amelyben többek közt Kisfaludy Károly *A' jövevény* című verse is szerepel. Az összeállított kötetet Döbrentei Gábornak küldi az éppen induló *Erdélyi Múzeumba*.²³ Kisfaludy verse végül nem kerül be az 1814. évi kötetbe, amelyben viszont megjelenik magyarul Kazinczy Ferenc recenziója Kisfaludy Sándor *Himfy*-kötetéről. Ezt követően 1816-ban megjelenő *Tövises és virágok* – mely az múlt században kialakult dramaturgia szerint a nyelvújítás indító darabja.²⁴ – újabb kritikát fogalmaz meg a kötetrel, s egészében Kisfaludy Sándor költészetével szemben a *Himfy* című epigrammával.

Nem véletlen a kitérő a nyelvújítási harcok története felé, ugyanis Kisfaludy Károly ebben szintén szereplővé válik, még ha egészen marginális pozíciót tölt is be. Szemere ugyanis azt tanácsolja Kazinczynak, hogy a Himfyről szóló epigrammát inkább hagyja el a kötetből. E kapcsán felidéz egy történetet, amelyet Kisfaludy Károly mesélt neki. „Kisfaludy Károly, testvére Sándornak, nékem Pesten laktomban Vidánk körül ismerősem, dicsekedve beszéllé hogy Kisfaludinak falán Petrarcának képe függ Kazinczytól, ilyen forma felül írással: Himfynek, a' Magyar Petrarcának, csudálója Kazinczy. Hát ez nem sugallhatna e valamit?”²⁵ Ennek ellenére a vers bekerült a kötetbe, ami azért igazán különös, mert eközben Kazinczy megpróbált Ruszek József közvetítésével kibékülni Kisfaludy Sándorral, akinek „az alsóbb stílusregiszterek eszközeit is serényen kiaknázó válaszai a békülésnek a legcsekélyebb jelét sem mutatták.”²⁶

A levél 1816 januárjában keletkezett, így nyilvánvalóan több éves visszatekintésről van szó. Kisfaludy Károly ezen beszámolója bátyjáról azonban csak most vált fontossá. Kazinczy ekkor már Károlyról, mint Szemere ismerőséről szerez tudomást, talán eszébe jut a pár évvel korábbi levél arról, hogy az ifjabbik Kisfaludy versel is. Mindezek után nem tűnhetett megalapozatlannak Kazinczy számára az a levél, amellyel Kisfaludy Károly 1820-ban felkereste őt.

„Azon tisztelettül ösztönözve, mellyet a' Tek. Ur' megismért érdemei 's lelkes Munkái bennem gerjesztettek, bátorkodok ismeretlen csekély Dramatikai Szerzeményeimmel kedveskedni; nagy örömömrre, és vigasztalásomra szolgálna, ha a' Tek. Ur, mint honnyi

²³ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Pécel, 1813. április 15. = KazLev X., 2415. lev., 308.

²⁴ A dramaturgia kialakulásának okáról és alapvető hiányosságairól Czifra Mariann írt mélyreható elemzést. (CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok, Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Budapest, Ráció Kiadó, 2013.)

²⁵ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1816. január 30. = KazLev XIII, 3116. lev., 454.

²⁶ CZIFRA, i.m., 67-68.

nyelvünk, 's Literaturánk hathatos Előmozdítója azokat kedvesen fel veszi.”²⁷ – e szavakkal vezeti be a levelét Kisfaludy Károly, mellyel elküldi műveit Kazinczy Ferencnek. Majdnem tíz évvel azután, hogy első verseit megmutatta Szemerének, most egyből a széphalmi mesterrel magával veszi fel a kapcsolatot. Igaz, pozíciója már megváltozott, hiszen időközben ismert szerzővé vált drámáinak köszönhetően.

Kazinczy irodalmi apaként jelenik meg előttünk, akitől az ifjú költő áldást kér új műve számára, szeretné neki dedikálni új tragédiáját, az *Első Ulászló király vagy a Várnai ütközetet*.²⁸ Kazinczy Ferenc 1820-ban még mindig kellően központi figurája az irodalmi életnek, főleg a pesti literátorok szemszögéből, hogy Kisfaludy Károlynak a barátságáért kelljen folyamodnia, mindamellett, hogy bátyja ekkoriban még kifejezetten haragban áll a széphalmi mesterrel. Kazinczy, ahogy várható, rendkívül pozitívan fogadja a közeledést. „Örömemet a' Te szereteteden neveli az a' gondolat, hogy szerencsétlen öszveakadásom után Sándor testvéreddel, legalább az egyik Kisfaludynak dicsekedhetem barátságával.”²⁹ – írja Károlynak, s nem kis büszkeséggel vállalja el, hogy neve bekerüljön a *Várnai ütközet*be. Az ő pozíciójának megerősítését jelenti, ha az ellenlábas testvére, aki ráadásul maga is elismert poéta az ő nevével kívánja kötetét felmagasztalni.

Nem véletlen, hogy a széphalmi mester Kis Jánosnak még egy hónapon belül megírja a nagy eseményt: „Engem kevés napok előtt igen váratlanul lepe-meg levelével és három nyomtatvány ajándékival Kisfaludy Károly, Sándornak testvér öccse, 's még inkább azon jelentésével, hogy Várnai Ütközeté elébe nevemet akarja függeszteni. Örülök hogy legalább az egyik Kisfaludy' barátságával lesz szabad dicsekednem; de kértem, hogy abban, a' mit hozzám fog mondani, ne légyen semmi magasztalás. Engem az olyan mindég pirít, 's irigylem azoknak szerencséjüket, a' kiknek a' fojtó füst sem fojtó.”³⁰

Kisfaludy Károly tehát megkapja az áldást Kazinczytól, beavatottjává válik a magyar irodalomnak, s ezt maga a széphalmi mester is igyekszik terjeszteni, lévén rendkívül jó fényt vet rá is az eset.³¹ Ekkor még nem tudhatja, hogy Kisfaludy Károly, aki ezt követően indul el irodalomszervezői pályáján, veszi át az ő centrális pozícióját a magyar irodalmi életben.

²⁷ Kisfaludy Károly Kazinczy Ferencnek, Pest, 1920. március 15. = KazLev XVII, 3838. lev., 112.

²⁸ „Hogy a világnak a Tek. Úr eránt való tiszteletemet meg mutassam, kérem, méltóztasson éppen most munkában lévő ezen című Tragoediamnak: Első Ulászló Magyar Király vagy a Várnai ütközet — ajánlását el fogadni. Vannak 16 kész darabjaim, de amaz kedveltem, úgy vélem, leg is jobb; 's hogy e részben örömem tellyes légyen, azt a Tek. Úr nevével, mellyel minden igaz Hazafi előtt olly becses, diszesíteni ohajtánám.” (Uo., 113.)

²⁹ Kazinczy Ferenc Kisfaludy Károlynak, Széphalom, 1820. március 29. = KazLev XVII, 3840. lev., 116.

³⁰ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1820. április 10. = KazLev XVII, 3845. lev., 136.

³¹ Még úgy is, hogy a Várnai ütközet végül is nem jelent meg, töredékben maradt.

Egy irodalmi zsebkönyv elindítása

Egy könyv kiadása nem csak napjainkban, de a 19. században is tetemes összeget emésztett fel. Kifejezetten nehéz feladat volt egy olyan személy számára, mint Kisfaludy Károly, aki jól csengő neve és nemesi rangja ellenére semmiféle hivatali állással vagy komolyabb birtokkal nem rendelkezett, s állandó pénzzavarokkal küzdött.³²

Évek után tér vissza Pestre, ahol egyrészt ismerőse nehéz helyzete, majd pedig visszautasítása a Magyar Museumtól kedvetleníti el.³³ Szerény körülmények között él, s hatud, kölcsön kér egy kevés pénzt.³⁴ Nővére támogatja,³⁵ ám helyzete azt követően sem változik túlon túl sokat, hogy egy évvel hazatérését követően apjával megenyhül a kapcsolata.³⁶

Az 1819-ben bekövetkező sikert követően sem veti fel a pénz. Igaz, az ifjak oly tűzbe jöttek darabja hatására, hogy a vállukon akarták haza vinni őt.³⁷ Ám a siker nem járt jelentősebb anyagi bevétellel, ahogy 1821 júniusában, már az *Aurora* előkészítése közben írja nővérének: „A mi engem illet, most meglehetősen folynak a dolgaim – a magyar theatrummal sok dolgom vala; sok dicsőségem volt, de kevés a pénz.”³⁸ Kisfaludynak tehát egyáltalán nincs meg a kellő anyagi háttere egy almanach indításához, viszont sikerül támogatókat találni a kiadáshoz.³⁹ A támogatók közül kitűnik Kisfaludy Sándor, aki a nyert 400 forintját az

³² Minden alkalmat megragad, hogy pénzhez juthasson. Bécsben tengődve sógorát is adósságba veri: „Most Boros itt lévén, épen egy óra jutott kezemhez – de pénzem nem lévén – Borostól 100 frotot felvettem és magához utasítottam. Édes Gáborom, fizesse ki a Borost és bizonyos lehet benne, hogy én magának 1a Juni a pénzt visszaküldöm – nem akarom magát megcsalni, még annyira nem vitt a környülállás.” (Kisfaludy Károly Farkas Gáborhoz, Bécs, 1815. május 15. = KISFALUDY 1893, 274.)

³³ A Magyar Museum hozhatta volna meg az áttörést számára, bekerülhetett volna az irodalmi élet vérkeringésébe. Már egészen célegyenesben volt, mikor az utolsó pillanatban elutasították, mondván: „...er hat schöne Talente, aber ist Unbeständig, würde uns , wenn wir ihn am besten benöthigten, sitzen lassen.” (Kisfaludy Károly Farkas Gábornéhez, Pest, 1817. március 27. = KISFALUDY 1893, 255.) azaz „igazán tehetséges, de megbízhatatlan, otthagyna minket, amikor a leginkább szükségünk van rá.” A vélemény nem csodálható, hiszen Kisfaludy Károly az eltelt években nem tagadható módon ilyen képet épített ki magáról akarva-akaratlanul.

³⁴ „Éppen jó alkalmatosság akad, a Hunkár haza mégyen. Én kértem tőle 100 frotot.” (Ua. = KISFALUDY 1893, 256.)

³⁵ „Vettem leveledet és a vásznat, mind a 2 lepedőt megkaptam és köszönöm igaz testvérszeretetedet! több lepedő most nem kell – beérem avval a hárommal sokáig.” (Kisfaludy Károly Farkas Gábornéhoz, Pest, 1817. szeptember 21. = KISFALUDY 1893, 258.)

³⁶ „En szerencsésen Pestre jöttem és mindjárt az egész városnak magam elhíreltem uram atyámmal való megegyezésemet; [...] Én az úton alig ettem, hogy csak pénzt vihessek Pestre és annyi mégis maradt, hogy magamnak ruhát csináltathassak, de bezzeg élelemre alig tart 14 napig. – Ha uram atyámtól valami módon egy-két forintot nyerhetsz – küldd le mindjárt levélbe, de ne frankozd a levelet. – Adósságot nem örömet csinálnék...” (Kisfaludy Károly Farkas Gábornéhoz, Pest, 1818. szeptember 4. = KISFALUDY 1893, 259-260.)

³⁷ Kisfaludy Károly Farkas Gábornéhoz, Pest, 1820. = KISFALUDY 1893, 265.

³⁸ Kisfaludy Károly Farkas Gábornéhoz, Pest, 1821. június 27. = KISFALUDY 1893, 265.

³⁹ „Kis jószágomban utazván, Sándorral értekeztem szándékomról: hogy tudniillik Literaturánkat egy zsebkönyv kiadása elősegíthetné, s én eltökéltem annak eszközölését. Ő Doboziát általadta, azon felyül az ugyan akkor nyert 400 frot a Marczibányi fundációjából ezen célra szánta. Pestre jöven, több nyelvünk kedvelőji öszverakánk 2000

Aurorának adja, pedig koránt sem a legkönnyebb az anyagi helyzete (annak ellenére, hogy Károlyhoz képest biztos az anyagi háttere), egy évvel korábban fizette ki tartozását Taxis Pálnak, amely 9540 forintra rúgott, s 1822-ben is a kiadásai több mint hétezer forintot emésztettek fel.⁴⁰ Látható tehát, hogy 400 forint jelentős összeg volt Kisfaludy Sándor számára, tudta volna másra is fordítani, azonban feltehetőleg az *Aurora* ügyét ő is kellően fontosnak tartotta, s talán a testvéri segítségnyújtás lehetősége is vezérelte.

Magáról az *Aurora* előkészítéséről kevés levél szól. Ami adatot fellelhetünk, azokat a Gaal Györggyel és Kazinczy Ferenczel való levelezésében találjuk. Előbbi nem csak drámái németre fordítója volt, hanem a legfontosabb levelezőtársa, legalábbis a fennmaradt levelek mennyisége erre enged következtetni. Neki 1820 februárjában ír az új tervéről: „Van egy nagy tervem, ami viszont még nincs eléggé kifőzve. (Hosszabb vizsgálat után fogom Ön elé helyezni); ez mindkettőnk számára roppant előnyt szerezhet.”⁴¹ Nagyon sokat nem elmélkedik azonban, még február végén Gaal elé tárja az ötletét: „Tervezek a következő évre egy magyar almanachot kiadni. Igénybe veszem az Ön barátságát, hogy hozzánk is járuljon valamivel, és az Ön hírneve és nemes részvétele révén, morális értékei által munkánk felemelje. Nem akarunk a költségeken spórolni, hogy külsőleg is a német almanachokkal egyenrangúvá tegyük, József nádornak akarjuk dedikálni. Kérem az Ön véleményét erről – –”⁴² Látható tehát, hogy bécsi tapasztalataira épít Kisfaludy, az ott megismert almanachkiadást szeretné átültetni a hazai viszonyokra. Az almanach éves megjelenési tempója tűnhet ekkor a legideálisabbnak Kisfaludy számára a magyar irodalmi élet állóvíz jellegét tekintve. Rendszeres megjelenés, viszont van kellő idő a következő évfolyam elkészítésére, a szerzők megkeresésére, a művek beküldésére.

Kazinczynál 1820 decemberében jelentkezik másodjára, s ekkor számol be neki az *Aurora* tervezetéről. Nem is kérdés, hogy induló irodalmi almanachjában szeretne műveket közölni a széphalmi mestertől.

ftot Auróra kiadására; ez elegendő nem lévén, a többi költségeket magamra vállaltam, azon lekötéssel, hogy én évszerint a nyereségből 1000 fttal ezen fundust megszorítom. Ezen tőkepenz egyedül a Magyar Literaturára fordítatik. Így kell magunknak áldozni, midőn elfajult gazdagjaink szunnyadnak.” (Kisfaludy Károly Kazinczy Ferencnek, Pest, 1823. január 10. = KazLev XVIII, 4148. lev., 233.)

⁴⁰ VÖLGYESI, i.m., 182-183.

⁴¹ „Ich habe einein großen Plan, der aber noch nicht genug ausgekocht ist. (Nach längerer Prüfung werde ich (ihn) Ihnen unterlegen); dieser könnte uns beiden ungemeinen Vortheil verschaffen.” (Kisfaludy Károly Gaal Györgynek, Pest, 1820. február 17. = KISFALUDY 1893, 290.)

⁴² „Ich bin gesonnen für das künftige Jahr einen ungarischen Almanach herauszugeben. Ich nehme Ihre Freundschaft in Anspruch, dass sie uns auch etwas beisteuern werden, und durch Ihren Ruf und edle Teilnahme, durch Ihr moralisches Vermögen unser Werk erheben. Wir wollen keine Kosten sparen, damit wir es auch äußerlich dem deutschen Almanache gleichstellen können, dem E. H.-Palatinus wollen wir es dedicieren. Ich bitte Ihr Urtheil über dies ---, (Kisfaludy Károly Gaal Györgynek, Pest, (1820.) február 29. = KISFALUDY 1893, 296.)

„Sokak unszolására eltökéltem magam egy Magyar Almanakot 1822. esztendőre kiadni — melynek Dedicatióját a Császárné itt létében igen kegyesen el is fogadta.

Minthogy ezen Álmának Hazánk Asszonyainak lészen szentelve, tehát azon törekszem, hogy az, mint külső ékére, mint belső érdemére a Külföldiekkel vetélkedhessen; de azt a nagy czélt csak akkor érhetném el, ha illy lelkes Férjfiak hathatós segítségeket tőlem elnem vonják. Azért kérem Tek. Urat, szerencséltesse ezen igyekezetet akár minő elmebéli Munkáival, hogy ezen ága is a Szép Literáturának Hazánkban terjedjen, és ne kéntessenek jobb lelkű Asszonyaink idegen nyelvhez ragaszkodni.

[...]

Ha hogy Tek. Ur ohajtott Munkáival segíteni méltóztatna, nagy öröömre válna, és bizonyos lehet eltörülhetetlen hálámról. Az Álmának foglatját Tek. Ur leginkább meg tudja határozni, azért arról nem is irok, csak az egyért esedezek, hogy a Poezis ne személyes, hanem köz tárgyat foglaljon magába.

A Pannonia Redactiójánál egy Sonetje vagyon Tek. Urnak! ha szabad, örömmel felveszem.”⁴³

Azért tűnik helyénvalónak hosszabban is idézni a levelet, mivel remekül kitűnik belőle, hogy mennyire fontos volt Kisfaludy Károly számára Kazinczy szerepeltetése az *Aurorában*. Lényegtelen, hogy mi, csak jelenjen meg valami a széphalmi mester tollából. Nem csak Kazinczy ismertsége és elismertsége okán, hanem mert ezzel másokat is az *Aurora* köréhez vonzhat. Azonban nem tud arról, hogy Kazinczy már elkötelezte magát egy másik almanach mellett. Igaz Sámuel ugyanis Bécsben készül ekkortájt irodalmi évkönyvet indítani. Meg is előzi Kisfaludyt, Kazinczy versei ekkor már nála vannak.⁴⁴ Kazinczy válasza sértődöttségről tanúskodik, amint Horváth János is felhívta rá a figyelmet: „a széphalmi mester, csak »Tekintetes úrnak« szólítva a nemrég még »nagy fényű« férfiút; verssel nem szolgálhat az

⁴³ Kisfaludy Károly Kazinczy Ferencnek, Pest, 1820. december 28. = KazLev XVII. 3928. lev., 320-321.

⁴⁴ „Készen nálam semmi nincs; Verseim között a’ mit illy célra valónak tekinthettem, Novemberben felküldém Igaz Sámuel Urnak, hogy abból a’ mi tetszésére talál lenni, Zsebkönyvébe tehesse;” 3940. (Kazinczy Ferenc Kisfaludy Károlynak, Széphalom, 1821. január 20. = KazLev XVII, 3940. lev., 371.

Aurora számára, mert ami volt, azt már elküldte Igaz Sámuelnek, talán kérje attól a feleslegest.”⁴⁵

Már pusztán a megszólítás megváltozása, hivatalosabbá válási is hidegzuhanyként érthette Kisfaludy Károlyt, nem hogy kérelmének visszautasítása. A korban igen kötött szabályai voltak ugyanis a levelezésnek, „a legsikeresebb reformkori [levelezési] tanácsadók részletes, rendszerezett megszólításkatalógussal szolgáltak a világi és egyházi hierarchia összes elképzelhető címzettjének illő tisztelettel történő megszólításához...”⁴⁶ Egy ilyen könyvből is ismerősen csengő „Tekintetes úr” egészen más hangzással bírt, mint az előző levélben szereplő „Nagy fényű férjfi, tisztelt társam, barátom”. A kegyvesztés lehetősége állott fenn. Márpedig egy ilyen komoly irodalmi ellenlábás feltehetően igencsak megnehezítette volna az *Aurora* dolgát.

Pár hónappal később kelt válaszában Kisfaludy mentegetőzik, hogy ha tudott volna Igaz tervéről, másként alakulhattak volna a dolgok, akár közösen is csinálhattak volna egy almanachot, hiszen kettőnek kicsi Magyarország.⁴⁷ Időközben Kisfaludy Szemere Pállal is megbeszélhette az esetet, legalábbis találkozni mindenképp volt lehetőségük, hiszen nem sokkal Kisfaludy előtt Szemere is levelet küld Kazinczynak, s beszámol arról, hogy Kisfaludy Károly is ott volt vele egyetemben „Virágnak ünnepén”, továbbá kiemeli Kisfaludy „20 versből állandó. de még csak 16ra ment nyolczas rímei[t]”⁴⁸, melyben sok csodáltnivalót talál. Szemere Kazinczy barátjaként már korábban is szerepet játszott Kisfaludy törekvéseiben. Nem tudhatjuk persze, hogy volt e szó Szemere és Kisfaludy közt Kazinczyról és Igaz Sámuelről. Mindenesetre Kisfaludy Károly igen összeszedett levelével próbálja újra elnyerni Kazinczy kegyeit, ráadásul a levélhez csatolta nyolcsoros strófákból álló költeményét, *Az élet korait*, ami Szemere levelét figyelembe véve nem tűnik véletlennek.

„Nagy érdemű férjfiu! Kedves barátom! Engedd az érdemetlennek hogy ezen hangon felszóll hozzád, és baráti szívét, melly érdemidet egész tellyében érzi, ujonnan ajánlja, és szerény, ’s gazdag melyedbe felvenni óhajlja; a nagy lelkek szép sajátsága az, a merész kezdőt ápolni; téged is barátom ezen nemes tulajdon bírt ifjonti Munkámnak

⁴⁵ HORVÁTH János, *Kisfaludy Károly = Horváth János összes irodalomtörténeti munkái*, kiad. KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, III., Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 717.

⁴⁶ FÓNAGY Zoltán, *Levelezés a 19. századi Magyarországon*, Történelmi Szemle, 2013, 634.

⁴⁷ Kisfaludy Károly Kazinczy Ferencnek, Pest, 1821. május 13. = KazLev XVII., 3975. lev., 445.

⁴⁸ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, 1821. április 14 = KazLev XVII., 3971. lev., 437.

méltatására, örvendek, ha dolgozásim bizonyíthatják, hogy téged vettelek például, és téged érteni, követni, legfőbb szorgalmam.”⁴⁹

Talán nem is annyira az alázatos hang, mint inkább az, hogy példaképének nevezi, hatotta meg a széphalmi mestert. Nem csodálkozhatunk, hogy elérte hatást a levél. Ezek után Kazinczy leveleiben többször is elismerően nyilatkozik az *Auroráról*, rendre kiemeli Kisfaludy Károly *Élet korát*.⁵⁰ Kisfaludy eközben keresi Igaz Sámuellel a kapcsolatot, hátha megegyezésre jutnak az almanachok ügyében, ám ebből végül nem lesz semmi.⁵¹ A későbbiek alakulásában azonban nem is szükséges. Pest végre irodalmi központtá válik, s az új orgánus, az *Aurora* megteremti saját körét, egy olyan kört, amelynek már Kisfaludy Károly lesz a vezetője. Ám ehhez nem volt elég megjelentetni a zsebkönyvet, el is kellett adni, ehhez pedig el kellett juttatni az olvasóközönséghez.

A terjesztés nehézségei és lehetőségei

Hosszú előkészítést követően megjelenik hát az első évfolyam. Az igazi nehézségek azonban csak ezután jönnek. Szerencsére a levelek igen sok tanulságtételt tesznek Kisfaludy Károly terjesztői módszereiről. Például ott van az ItK-ban kiadott Markovits Mihályhoz írt levél,⁵² amelyben arra kéri őt Kisfaludy, hogy a levele mellé küldött tizenkét *Aurorából* méltóztasson tizenegyet eladni.⁵³ A kiadatlan levelek közt található egy 1825 januárjában kelt, Bárány Ágostonnak írt levél. Annak a Báránynak, aki maga két alkalommal jelent meg az *Aurorában*, az 1824. és az 1826. éviben. „14 példánnyal terhelem B: Uramat, tán annyi elkelne; az ára 6 forint – egy példányt méltóztassék megtartani!”⁵⁴ – írja Kisfaludy. Emellett kéri, hogy amennyiben van valami munkája, azt küldje el az *Aurora* számára.⁵⁵ Fontos volt tehát, hogy Kisfaludy a terjesztésben való részvételért cserébe megjelenési lehetőséget biztosított. Okos taktika volt, mivel feltételezhetően a szerzők szerettek volna minél több emberhez eljutni a műveikkel, ezáltal pedig nagy kedvvel reklámozták és adták el az *Aurorát* maguk.

⁴⁹ Kisfaludy Károly Kazinczynak, Pest, 1821. május 13. = KazLev XVII, 3975. lev., 444-445.

⁵⁰ Például: Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Eperjes, 1822. március 2. = KazLev XVIII., 4055. lev., 42.; Kazinczy Ferenc Bay Györgynek, Eperjes, 1822. március 13. = KazLev XVIII, 4061. lev., 48.

⁵¹ Igaz Sámuel Kazinczy Ferencnek, Bécs, 1821. december 21. = KazLev XVIII, 4032. lev., 578-579.

⁵² Érdekes módon Kisfaludy Károly terjesztői módszerei kapcsán csak erre a levélre hivatkozik Fenyő István *Auroráról* szóló monográfiájában, noha, ha pusztán ez a levél maradt volna fenn, aligha lehetnénk bizonyosak az almanach terjesztésének módszerében. Lásd. FENYŐ István, *Az Aurora, Egy irodalmi zsebkönyv életrajza*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955, 25.

⁵³ Kisfaludy Károly levele Markovits Mihályhoz, kiad. VERŐ Leó, ItK, 1925, 130.

⁵⁴ Kisfaludy Károly Bárány Ágostonnak, 1825. január 6., MTAKK, Ms 4751/13.

⁵⁵ „Ha jövődre valami munkájával szerencsétetni akar, tessék mentől előbb hozzám felküldeni...” (Uo.)

A levelek tükrében feltételezhető, noha kizárólagosan nem jelenthető ki, hogy így küldte el az almanach példányainak jelentős részét Kisfaludy. A pozitív oldala ennek, hogy az ország legkülönbözőbb pontjaira eljuttathatta így az *Aurorát* anélkül, hogy el kellett volna hagynia Pestet, s mindezt sokszor talán csak egy tiszteletpéldányt áráért cserébe, mivel a postaköltséget többnyire a címzettnek kellett fizetnie a század első felében még.⁵⁶ Természetesen, ha lehetett elkerülték a posta bevonását. Egyrészt levelek mellett csomagot csak 5 fontig szállítottak levéltarifával, ennél nagyobb csomagot pedig külön díjazással, s csak azokon a vonalakon, ahol utasszállító diligence járatok közlekedtek.⁵⁷ Másrészt „a levélposta ebben az időben sem tudta a közbizalmat Magyarországon megszerezni. A szabadelvű eszmék terjedésétől félő bécsi kormány a postamestereknek is »szent kötelességévé« tette, hogy lázító, forradalmi iratoknak a posta útján való terjesztését akadályozzák meg. Ezért bizalmas rendeletet adott ki, melynek alapján a postamesterek még a vármegyék leveleit is lefoglalták, elsikkasztották.”⁵⁸ Jellemzően az emberek kerültek titkok postára bocsájtását, hiszen pontosan tudták, hogy kémkedés folyik utánuk.⁵⁹

A posta megkerülésére remek példa a Fábián Gábornak küldött levél, amely mellett még Kisfaludy 11 *Aurorát* küld neki.⁶⁰ Fábián ekkoriban Világoson élt, a levél is erről tanúskodik, ugyanis egy másik kéz feljegyezte a címezés alá: „Világoson.”⁶¹ Ezzel meg is oldódott a zsebkönyv Arad környéki terjesztése. Előző példánk szereplője, Bárány Ágoston Miskolcon és környékén terjesztette a neki küldött *Aurorákat*.⁶² Markovits Mihály pedig Nagyváradon és környékén árusíthatta az almanachot.⁶³

Természetesen az ország nyugati fele sem maradt ki a terjesztésből. 1826-ban például Kisfaludy Károly János öccsének 40 darab *Aurorát* küldött, hogy azt adja át Nagy Pálnak

⁵⁶ „A század közepéig a levél viteldíját általában a címzett fizette meg átvételkor.” (FÓNAGY Zoltán, *i.m.*, 633.)

⁵⁷ HENNYEI Vilmos, *A magyar posta története*, Budapest, F. és Fia Könyvnyomda, 1926, 140.

⁵⁸ HENCZ Lajos, *A posta, táviró és távbeszélő története*, Budapest, Országos postás Zene- és Kultur-Egyesület, 1931, 202.

⁵⁹ „A posta nem csak tovább üzte, de fokozta is a politikai kémkedést, bár sikerre e munkássága azért nem vezetett, mert mindenki tudott róla s így senki nem bízott titkokat tartalmazó levelet postára.” (Uo, 203.)

⁶⁰ „Itt küldök Dankó ur által 11 példány *Aurorát*, tessék pártfogása alá venni 's ha lehet 11 példányon tul adni...” (Kisfaludy Fábián Gábornak, Pest, é. n. október 20., MTAKK, Ms 10.517/4.)

⁶¹ Uo.

⁶² „Tekintetes Bárány Ágoston urnak. Miskolcz” – áll a címezésben. (Kisfaludy Károly Bárány Ágostonnak, 1825. január 6., MTAKK, Ms 4751/13.)

⁶³ „Tisztelendő Markovics Mihály urnák a F. T. Nváradi Sz.Szék Jegyzőjének különös tisztelettel *Nagy Váradon In der Bischöflichen Residenz.*” (Kisfaludy Károly levele Markovits Mihályhoz, kiad. VERŐ Leó, ItK, 1925, 130.)

terjesztésre.⁶⁴ A következő év elején újabb adagot küld, s ezúttal 41 darabot, így Jánosnak is jut egy tiszteletpéldány, amiért nem kell fizetnie.⁶⁵

Jól látható, mennyivel nagyobb volumenben küldött Jánoson keresztül⁶⁶ Nagy Pálnak *Aurorát*, mint másoknak. Egyrészt ebben szerepet játszott, hogy Nagy a pozsonyi országgyűlésen terjesztette az *Aurorát*,⁶⁷ másrészt a bizalom is fontos volt, mivel Kisfaludy Károly csak akkor látott pénzt az *Aurorákból*, ha az, akinek küldött belőlük, elküldte a pénzt, amit keresett a példányok eladásával. Döme Károlynak – aki szintén nyugaton, Komáromban élt – írt 1824-es leveléből derül ki, hogy egy bizonyos „B***”, aki feltehetőleg az *Aurora* terjesztésében játszott szerepet, nem megbízható, ami a pénzügyeket illeti, jelenleg is Kisfaludy adósa, s remény sem látszik az ügy rendezésére.⁶⁸ Láthatóan nem kevés kockázattal járt az almanach ilyen jellegű terjesztése.

Szintén egy Döme Károlyhoz írt levélből értesülünk, hogy 1828-ban Kisfaludy kérdésesnek tartja azt, meg tud-e újabb *Aurorát* jelentetni, mivel az előző évin is 1200 forintot vesztett.⁶⁹ Barátjának, Kölcsey Ferencnek is hasonló rossz hírekkel szolgál ebben az évben: „Még az idén tán utószor, minthogy költséggel nem győzöm, kiadom az *Aurorát*.”⁷⁰ Ha az 1200 forintos veszteséget összevetjük a darabonkénti 6 forintos árral, akkor láthatjuk, hogy a megtérüléshez meglehetősen sok példányt el kellett adni, s még ha el is adtak eleget, a bizományi rendszer hátránya a lassú elszámolás. Kisfaludy Károly szerény anyagi lehetőségei mellett tulajdonképpen hitelezett a terjesztőinek.

Nem véletlen tehát, hogy igyekezett a lehető legmegbízhatóbb emberekkel együttműködni a terjesztés során. Bajza József kiemelkedik ezek közül, nem csak azért, mert olykor a könyvek eladásán túl még Kisfaludy a könyvkereskedővel való találkozást is

⁶⁴ „Hier sende ich dir 40 Exempl. Auroren, hab die Gnade (sie) gleich dem Herrn v. Nagy zu übergeben.” (Kisfaludy Károly Kisfaludy Jánosnak, Pest, 1826 december 23. = KISFALUDY 1893, 426.)

⁶⁵ „Hier hast du 40 Aurora, die 41-ste gehört dir, (du) brauchst dafür nicht zu zahlen...” (Kisfaludy Károly Kisfaludy Jánosnak, Pest, 1827. január v. február = KISFALUDY 1893, 426.)

⁶⁶ Érdekes párhuzam adódik a több kézen át tovább adott kötetekre, amely bemutatja, hogy viszonylag bevett gyakorlat lehetett ez egy könyv terjesztésére, ha megnézzük, hogy a század elején Csokonai Józsefné miként terjesztette fia versesköteteit: „Szeless [akinek Csokonai Józsefné küldte el a köteteket – BBI] levelezésének korábbi, fennmaradt darabjaiból tudjuk, hogy ő a terjesztés során másokhoz is közvetített eladandó köteteket. A *Dorottya* hozzá eljuttatott tíz példányát Ágoston István kiskunhalasi professzornak továbbította – Ágoston akkor külön, Csokonai Józsefnéhez intézett levélben számolt el a példányokkal és a pénzzel.” (SZILÁGYI Márton, *Irodalom és üzlet, Csokonai Vitéz Mihály könyvkiadói és könyvterjesztői stratégiája a 18-19. század fordulóján*, Korall, 2011, 117.)

⁶⁷ Bánóczy levelekhez tartozó jegyzetben fejti meg, ki az a Nagy, és leírja hogyan árusította az *Aurorát*. (KISFALUDY 1893, 479-480.)

⁶⁸ Kisfaludy Károly Döme Károlynak, Pest, 1824. szeptember 24. = KISFALUDY 1893, 406.

⁶⁹ Kisfaludy Károly Döme Károlynak, Pest, 1828. március 19. = KISFALUDY 1893, 409.

⁷⁰ Kisfaludy Károly Kölcsey Ferencnek, Pest, 1828. április 12. = KISFALUDY 1893, 432.

rábízta,⁷¹ hanem mert olyan bizalom alakult ki köztük, hogy a húszas évek végére már társszerkesztőjévé vált az *Aurorának*.

A szerkesztés és a konfliktusok

Ékes bizonyítéka ennek az 1830 novemberi levél, amelyben Kisfaludy helyzetjelentést tesz Bajzának az *Aurora* állapotáról: „Szemügyre vévén ma délután az itt lévő M[onoszkriptu]mokat az Aurórához – úgy tapasztaltam, hogy még három ív és 1/2 leszen a' mi már itt – /: a' már készen lévő 8. íven fellyül :/ 's így ha Trattner Kapitányé hozzá jövend – melly biztosan fog egy ívet tenni maga, – azon esetre az 183[1] Auróra 12. 1/2 ívre terjedne – ”⁷² Nem feltételezhetjük, hogy Bajzát az almanach íveinek számával és a beérkezett művekkel traktálja, ha nem számít rá a szerkesztésben, ráadásul a levél egy közvetlen esti üzenet.⁷³ Nyilván a levél születésében közrejátszhatott Kisfaludy betegsége, ugyanis hat napra rá elhunyt. Egyébiránt akár személyesen is felkereshette volna Bajzát.

Mindamellett, hogy ez a levél bemutatja, mennyire Bajza Józsefre támaszkodott ekkor már, segít Kisfaludy szerkesztői elveinek megértésében is. Korábban már felmerült, hogy a terjesztők megjelenési lehetőséget kaptak, ugyanakkor ez nem azt jelentette, hogy a színvonalat lennebb adta volna. Nyilván volt egy adott anyag, amiből válogatnia kellett, de lehetőség szerint csak a legjobb műveket hagyta meg: „Ezek így lévén – nem lehetne e' Gr. Majláth darabját elhagyni "a' Varázslót"? – 's így az ívek száma 11. 1/2 ívet fogna tenni – a' mi elég lenne.”⁷⁴ – kérdezi Bajzát. Mennyiség helyet inkább a minőséget részesítette előnyben.

Ugyanakkor, főleg még az *Aurora* indulásakor, nem is annyira a minőség, mintsem a nagy nevek voltak számára fontosak (amelyek persze nem zárják ki egymást). Láttuk, mennyire fontos volt neki Kazinczy Ferenc szerepeltetése. Ez bár nem ment könnyen, megvalósult. A másik nagy név, akit szeretett volna az almanachban látni nem más volt, mint Berzsenyi Dániel. Hogy hogyan vette rá az ekkor már visszavonult költőt két évfolyamban való szereplésre, arról egy későbbi levél árulkodik, amelyben Helmeczy Mihály játssza a közvetítő szerepét: „Nyiltan adván kezemhez Kisfaludy barátom 1824 és 1825öd évi

⁷¹ „Ezzel jelentem, hogy 26 példány Aurorát a diligencera adtam fel; kérem édes barátom azokból 10 példányt Schweiger András könyvkereskedő úrnak által küldeni; a többi 15 példányt, ha lehet, eladni.” (Kisfaludy Károly Bajza Józsefnek, Pest, 1826. december 29. = KISFALUDY 1893, 419.)

⁷² Kisfaludy Károly Bajza Józsefnek, Pest, 1830. november 15., MTAKK, M. Irod. Lev. 4r. 124.

⁷³ „Jó éjszakát!” köszönéssel zárja a levelet.

⁷⁴ Kisfaludy Károly Bajza Józsefnek, Pest, 1830. november 15., MTAKK, M. Irod. Lev. 4r. 124.

Aurorájának egy egy nyomtatványával e' levelet, a' legőszintébb bizalommal merlek újra megszólítani kérelme gyámolítása végett.”⁷⁵

A kettőbe hajtott fólió két levelet tartalmaz. Egyrészt azt, amit már idéztem, másrészt Kisfaludy Károly levelét, ami eleve úgy lett megírva, hogy elé még Helmeczy is oda írhasa az ajánlását. E levélkettős⁷⁶ tanulságait csakis a kézirat segítségével, a foliális olvasás módszerének⁷⁷ köszönhetően értelmezhetjük. Önmagában a Kisfaludy-level nem sokat árul el a kapcsolatfelvétel és –tartás metódusáról, azt is gondolhatnánk egyszerűen küldött Berzsenyinek egy levelet. Ez koránt sincs így, szükségét érezte egy közvetítőnek, ezért egy olyan személyt kért fel, aki régóta volt már Berzsenyi barátja. Az ezzel a levéllel küldött 1824. és 1825. évi *Aurora* tulajdonképpen tiszteletpéldány a szerzőnek, aki a bevezetőlevél tanulsága szerint korábban is Helmeczy miatt küldött költeményeket Kisfaludy számára. Az újabb kérés⁷⁸ azonban visszhangtalan marad. Legalábbis nem jelenik meg több évfolyamban a niklai költő.

Annál több mű jelenik meg az új nemzedék íróitól ekkoriban. Az *Aurora* köre nem kell a nagy öregekre támaszkodjon már. Igaz, azért még Bajzát is noszogatni kénytelen olykor Kisfaludy: „Tán elfeledkezett rólam és az Aurorába semmit sem küld; igen sajnálnám, ha kedves munkáit tőlem elvonná. Mentül előbb egy dalt, vagy tizet. Hát az elbeszélés mit csinál?”⁷⁹

Persze már kezdetben sem csak a nagy nevek érdekelték Kisfaludyt, nagyon figyelt arra, hogy a megjelenő művek megfeleljenek az olvasóközönség ízlésének:

„A másik versezetet szívesen felveszem, mindazáltal egy kérést bátorodom tenni: nem lehetne-e ezen különben szép és lágyan írt idyllbe graecismust szőni? A juhász és a bojtár nevezet (pedig képtelen) sok olvasót elijeszt. Én magam tapasztalám, kivált a szépnemnél ezen előítéletet, és egy almanach, mely gyönyörködtet s nem tanít, azt nem czáfolja meg. Azért, ha ezen

⁷⁵ Helmeczy Mihály Berzsenyi Dánielnek, MTAKK, M. Irod. Lev. 4r. 120.

⁷⁶ További érdekesség, hogy a katalógus szerint ez Kisfaludy Károly Helmeczy Mihályhoz írt levele. A többi kiadatlan levéllel ellentétben azonban ezt készülnek kiadni a Berzsenyi-levelezés kritikai kiadásában.

⁷⁷ „A szöveg kéziratkontextusának alapos ismeretével lehetővé válik egy bizonyos fajta olvasási mód, amelyet *foliális olvasásnak* nevezünk.” (CZIFRA Mariann, *A kéziratok Tejútrendszere – A foliális olvasás a Kazinczy-hagyatékban*, Korall, 2011, 53.)

⁷⁸ „Nagy hálával veszem, ha T: ur a jövő esztendőre ismét valamely köztárgyat illető munkával szerencsétet, sőt kérésem Tek: urat; mert igyekeztem csak úgy valósulhat nemesebb célra, ha illy férfiak mint Tek: ur, kit minden Magyar lelkesedve hallgat, a' gyöngébbnek segédkezet nyújtnak. Ha Tek: ur ezen kérésemre hajlandó: méltóztatnék a' nekem szánt darabokat Julius közepéig hozzám vagy Helmeczy Barátomhoz elküldeni...” (Kisfaludy Károly Berzsenyi Dánielnek, Pest, 1825. április 24., MTAKK, M. Irod. Lev. 4r. 120.)

⁷⁹ Kisfaludy Károly Bajza Józsefnek, Pest, 1826. július 24. = KISFALUDY 1893, 417.

költeményt általjában dialogisálni méltóztatnék, görög nevet adván czimerül, több kedvelőt nyerhetne.”⁸⁰

Kisfaludy tehát gondos szerkesztőként ügyelt a már kezdetekkor meghatározott célközönsége⁸¹ szórakoztatására. Jól mérte fel, hogy ahhoz, hogy minél sikeresebb legyen az almanach, minél több példányt eladjanak, ahhoz az olvasók igényeinek ismeretén át vezet az út. Igaz olykor nem sikerült tökéletesen a közönség igényét eltalálni, erről tanúskodik a már korábban idézett Bárány Ágostonnak írt levél egy másik részlete: „Ha jövődre valami munkájával szerencsétetni akar, tessék mentől előbb hozzám felküldeni; Prózát sok Neologizmus nélkül /mert ennek árát a tavali Aurorával 1200 f[orinto]t megadtam [/] úgy inkább szeretnék.”⁸²

Kisfaludy ezért is volt mindig azon, hogy kapjon visszajelzéseket az *Aurora* felől, bár mivel csak férfiakhoz írt levelek maradtak meg e kapcsán, nem tudhatjuk miként érdeklődött a szépnemnél: valószínűleg személyesen. Gaal Györgyöt már az első kötet elküldése után arra kéri finoman, ha megkapta, írja le róla a véleményét.⁸³ Pár évvel később Bajzát kéri ugyanerre: „Írja meg azután Auroráról őszinte véleményét. Tudja édes barátom, mily kedvesen veszem az őszinteség és barátság ítéletét.”⁸⁴ 1829-ben Bitnitz Lajost egyenesen megdorgálja, amiért nem írt recenziót: „Elég nem szép hogy Aurorámat nem recensálta Barátom uram...”, s ezt odáig képes fokozni, hogy a búcsúzást is erre építi: „Minden jót ‘s a midőn az Auróra recensióját olvasom maradok Tisztelt Barátom Uramnak...”⁸⁵

Utóbbi levél azonban nem is emiatt igazán érdekes. A benne leírtak rámutatnak, Kisfaludy más literátorokkal való konfliktusára, s erősen kikezdi Toldy Ferenc történetét az irodalmi generációk közti stafétaátadásról. Kisfaludy a találkozót követő évben kelt levélben egyáltalán nem pozitív hangnemben beszél az öreg mesterről és követőiről:

„Kazinczy még itt van, amint hallom, Szemere, Fay, Vitkovics, Thewrewk erősen összetartanak es clubbot üznek, látyak e kivetkezések? igen kétlem, mert önállás, erő, és lelemény egyikben

⁸⁰ Kisfaludy Károly Vörösmarty Mihálynak, Pest, 1823. március 19. = KISFALUDY 1893, 402.

⁸¹ Emlékezzünk rá, hogy ezt Kazinczynak is leírta felkérésében: „Minthogy ezen Álmának Hazánk Asszonyainak léssen szentelve...” (Kisfaludy Károly Kazinczy Ferencnek, Pest, 1820. december 28.= KazLev XVII. 3928. lev., 320.)

⁸² Kisfaludy Károly Bárány Ágostonnak, 1825. január 6., MTAKK, Ms 4751/13.

⁸³ „Ich hoffe, Sie werden die Aurora erhalten haben, warum schreiben Sie nicht Ihre Meinung darüber?” (Kisfaludy Károly Gaal Györgynek, Pest, (1823.) január 27. = KISFALUDY 1893, 373.

⁸⁴ Kisfaludy Károly Bajza Józsefnek, Pest, 1826. december 25. = KISFALUDY 1893, 419.

⁸⁵ Kisfaludy Károly Bitnitz Lajosnak, Pest, 1829. március 10., OSZK Kt, Levelestár.

sincs – 's mindenik inkább fél hogy sem tiszta homlokkal a küzdhelyre lépne. Különben semmit sem hallok. Mi engemet illet, én nyugott vagyok, se nem kerülöm, se nem keresem őket, se nem ingerlem, de nem is rettegem őket, kardom mindig húzófélben áll, és ha rá kel a dolog főbb éllel birkózom.”⁸⁶

Igazán szép fordulat az állandó harcra készséget mutató „kardom mindig húzófélben”, főleg annak tekintetében, hogy Kisfaludy Károly sokévnvi katonaságát követően is kardjával az oldalán járt.⁸⁷ Amennyiben pedig a kardot készen kell tartani, még ha képletesen is, nem igen beszélhetünk békességről. Ha ez nem is lenne, ott van Szemeréék jellemzése, ami csöppet sem finomkodó. Ezt érdemes összevetni azzal, hogy a Xéniák részeként megjelent versekből néhánynak a hagyatékban maradt kézírata szerint egészen más címe volt.⁸⁸ Ennek egyik darabja az *Egy hiú tehetetlenhez* címen megjelent, ezen változatában a *Himfy Szemeréhez* címet viseli. A vers kifejezetten megkérdőjelezi a címzettje tehetségét. A legfontosabb nem is az a versben azonban, hogy letehetségtelenezi Szemere Pált, hanem, hogy Himfy szerepébe bújuk, bátyja, Sándor alteregójáéba. Ezzel pedig egyértelműen szembehelyezkedik Kazinczy Ferencsel és körével. Mindezek fényében érdemesnek tűnik további vizsgálatokat kezdeményezni a generációváltás történetével kapcsolatban, s újragondolni a Toldy által megalkotott forgatókönyvet.

Kisfaludy Károlynak azonban nem csak Kazinczy körével kellett konfrontálódnia ekkoriban. Mint írja Bitnitznek: „Az Uranisták hallom igen agyarkodnak Aurorám ellen...”⁸⁹ Szeder Fábián szerkesztésében ugyanis új almanach indult Győrött. Kisfaludy azonban nincs elragadtatva az almanachtól. Az ekkor már tapasztalt szerkesztőként úgy véli: „S. Fábián igen derék tudós ember lehet, én nem ismerem személyesen, de minő mulattatást kíván a világ, úgy látom nem ismeri, 's tán nem is ismerheti”⁹⁰ Azaz nincs tapasztalata az olvasóközönség ízlését illetően, márpedig ez – mint láttuk Kisfaludy ténykedéséből – elengedhetetlen egy irodalmi zsebkönyv sikerre vitelében.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ „A kardomat nálad felejtettem, ha valami alkalmatosság adja magát elő, küldd le kérlek, mert a nélkül nem szeretek lenni.” – írja nővérének még 1818-ban. (Kisfaludy Károly Farkas Gábornéhoz, Pest, 1818. szeptember 4. = KISFALUDY 1893, 260.)

⁸⁸ Ezek Kisfaludy töredékeit tartalmazó kéziratot kötetben találhatók. (MTAKK, Kisfaludy Károly verses töredékei, K. 767.)

⁸⁹ Kisfaludy Károly Bitnitz Lajosnak, Pest, 1829. március 10., OSZK Kt, Levelestár.

⁹⁰ Uo.

Összegzés

Habár egy történet nem bontakozott ki előttünk, de a dolgozat mégis bizonyította, hogy valamiféle történetív, s a történet egyes elemei megkonstruálhatók a rendelkezésünkre álló leveleknek a segítségével, s mindez anélkül, hogy az irodalomtörténeti spekulációk ingoványos talajára tévednénk. A dolgozat az *Aurora* megalapításával, terjesztésével és szerkesztésével kapcsolatos levelekből nyerhető adatokat rekontextualizálta. Láthatóvá vált a Kisfaludy-levelek irodalomtörténeti fontossága. Igaz, olykor nem önmagukban, hanem egészen különböző területek (posta- és gazdaságtörténet) bevonásával.

A dolgozat további tapasztalata, hogy a Kisfaludy-levelezéssel való munkát sajnálatos módon megnehezíti a kritikai kiadás hiánya. Láthattuk, ezek az 1820-as évek irodalmi életének, Pest irodalmi központtá válásának elengedhetetlen forrásai, nem kevésbé fontosak, mint Kazinczy Ferenc levelei, még ha kisebb időintervallumot és szűkebb tematikát fednek is le. A levelek kritikai kiadásának szükségessége független Kisfaludy Károly szépirodalmi műveinek jelenlegi kánonbéli pozíciójától vagy azoknak esztétikai megítélésétől. E levelek, ha nem is írhatják át, de árnyalhatják, bővíthetik az irodalomtörténet-írás eddigi képét a korszakról. Épp ezért elengedhetetlen a velük való foglalatosskodás, a kritikai feldolgozás.

Remélhetőleg a dolgozat további kutatásoknak szolgálhat táptalajul, melyek Kisfaludy Károllyal, az *Aurorával* vagy az irodalmi generációváltás történetével foglalkoznak a korabeli levelezéseket feldolgozva.

Lezárás dátuma: 2014. január 4.

Források, szövegkiadások

KazLev = *Kazinczy Ferenc levelezése*, I-XXI., kiad. VÁCZY János, Budapest, MTA, 1890-1911.; XXII., kiad. HARSÁNY István, Budapest, MTA, 1927; XIII., kiad. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966; XIV., kiad. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó 2013; XXV., Soós István, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó 2013.

KISFALUDY 1893. = KISFALUDY Károly *Minden munkái*, kiad. BÁNÓCZI József, Budapest, Franklin-Társulat, 1893. VI.

KISFALUDY 1983. = KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.

Kisfaludy Károly levele Markovits Mihályhoz, kiad. VERŐ Leó, ItK, 1925, 130.

Kisfaludy Károly levele Szeder Fábiánhoz, kiad. RÉCSEY Viktor, ItK, 1899, 473.

MTAKK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

OSZK Kt = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

Egyéb hivatkozott szövegkiadások

KISFALUDY Károly, *Kérők = Liliomfi, három XIX. századi dráma*, kiad. SZAPPANOS Balázs, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2004.

KISFALUDY Károly *Minden munkái*, kiad. BÁNÓCZI József, Budapest, Franklin-Társulat, 1893. I-VI.

KISFALUDY Károly *Minden munkái*, kiad. TOLDY Ferenc, Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1831.

KISFALUDY Károly *Munkái*, kiad. Heinrich Gusztáv, Budapest, Franklin-Társulat, 1905-1907.

KISFALUDY Károly *Összes művei*, kiad. HORVÁTH Cyrill, Budapest, Magyar Könyvkiadó Intézet, 1899. I-IV.

KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. CSETRI Lajos, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. SZAUDER József, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954.

KISFALUDY Sándor és KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. FENYŐ István, Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.

Saphir levele Kisfaludy Károlyhoz, kiad. ESZTEGÁR László, ItK, 1901, 378.

Szakirodalom

BODROGI Ferenc Máté, *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve, Egy önreprezentáció diszkurzív háttere*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

CZIFRA Mariann, *A kéziratok Tejútrendszere – A foliális olvasás a Kazinczy-hagyatékban*, Korall, 2011, 42-65.

CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok, Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Budapest, Ráció Kiadó, 2013.

FENYŐ István, *Az Aurora, Egy irodalmi zsebkönyv életrajza*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.

FÓNAGY Zoltán, *Levelezés a 19. századi Magyarországon*, Történelmi Szemle, 2013, 619-637.

HENCZ Lajos, *A posta, táviró és távbeszélő története*, Budapest, Országos postás Zene- és Kultur-Egyesület, 1931.

HENNYEI Vilmos, *A magyar posta története*, Budapest, F. és Fia Könyvnyomda, 1926.

HORVÁTH János, *Kisfaludy Károly = Horváth János összes irodalomtörténeti munkái*, kiad. KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, III., Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 703-770.

IMRE László, *A romantikus irodalomalapítás ambivalenciái = Studia Litteraria, Értékek kontextusa és kontextusok értéke a 19. századi irodalmunkban*, szerk. IMRE László, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2000, 7-21.

KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790-1867)*, Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002

SZILÁGYI Márton, *Irodalom és üzlet, Csokonai Vitéz Mihály könyvkiadói és könyvterjesztői stratégiája a 18-19. század fordulóján*, Korall, 2011, 107-121.

SZILÁGYI Márton, *Toldy Ferenc mint középpont, /Orlay Petrich Soma Kazinczy és Kisfaludy találkozását bemutató festményéről/ = szerk. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Építész a kőfejtőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, Budapest, rec.iti, 2010, 270-277.

- VADERNA Gábor, *Egy csók és más semmi, Berzsenyi Dániel 1810-es pesti kirándulása, Holmi*, 2004., interneten: <http://www.holmi.org/2004/10/vaderna-gabor-egy-csok-es-mas-semmi-berzsenyi-daniel-1810-es-pesti-kirandulasa>, utolsó letöltés: 2014. november 23.)
- VARGHA Balázs, *Eurydice, Batsányi, Csokonai, Kazinczy szerelmi viadala* = V. B., *Jelek, Jelképek, jellemek*, Budapest, Magvető Kiadó, 1984, 324-349.
- VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, *Kisfaludy Károly, A művészeti romantika kezdetei Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.
- VÖLGYESI Orsolya, *A gazdálkodó költő (Kisfaludy Sándor gazdasági följegyzései)* = V. O., *Írók, szerepek, stratégiák*, Budapest, Ráció Kiadó, 2010, 177-186.